

ԳՐԻԳՈՐ ԿԹՂ. ԱՆԱԽԱՐԱՋԵՑԻ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

(Շար. տես թագմ. 1949, թ. 3-4, էջ 58)

Ոչ նուազ հետաքրքրական է հեղինակին
ՆԱՄԱԿԱՆԻՆ կամ իր թուղթերը, որոնց
առաջինն է,

1. Առ վրնիփակիտոս¹ Բ Պապ, զոր կը
յիշէ Կղ. Կալանոս² առանց զայն զնկելու:
Կ'երաշխաւորէ Հ. Տաշեան³, թէ իրենց
մատենադարանի « թուղթ քաջալերա-
կան »-ը զրուած (օրինակուած) 1703-ին⁴
ունի. « Գրիգոր կթղ. այլ գիտնական և
սրբակրօն, զրեաց առ փափն իննոչենցիոս
(իմա՝ վրնիփակիտոս) Բ-երորդ, և ի ձեռն
իւրոց հրեշտակաց⁵ առաքեաց, որոյ սկիզբն
է. Ամենաբարձր Հօր մերում, փոխանորդիդ
ի վերայ երկրի՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ
և աթոռակալիդ սրբոյ... զսրբազան զար-
շապարդ համբուրեմ, ես նուստս Գրիգոր
կաթողիկոսս Հայոց, հանդերձ եպիսկո-
պոսօք և ամենեքումք զղերբք » եւն:

Առաքելապետին հարազատ յաջորդին,
և բոլոր ձէսերու և եկեղեցեաց սրբազնա-
գոյն Աթոռին հանդէպ՝ Հայաստանեայց
եկեղեցւոյս այդ ամենակատար յարգանքն
ու հպատակութիւնը, ոչ նոր է և ոչ ալ
Գր. Անաւարդեցիով սկսած կամ վերջա-
ցած:

Թողլով առասպելախառն զրոյցները,
քանի մը մերձաւորագոյն և զբաւոր ա-
նուն ու թուականներ յիշենք: Գր. Վկա-
յասիրին⁴, Շնորհաւոյն և Լամբրոնաց-
ւոյն կարծիքն ու միտք՝ կը համարիմ
արդէն ամենուն ծանօթ է:

Միւրթար վարդապետ Գանձակեցի՝ Գոշ
կոչեցեալ, որ կիլիկեցի էր և լատին կամ
արեւմտեան ո՞ր և իցէ ազգեցութիւն կրած

չէ երբեք, իր նշանաւոր « Գիրք Դատաս-
տանի » (ձեռ) ՄԻԵ զլուխով (տպ. Բաստմ.
Ա մաս, զլ. ձձԳ), եկեղեցական աստի-
ճանները ինամբով թուարկած միջոց, ա-
ռնեց վարանելու՝ կը զրէ. « Իններորդ
դաս վերագոյն քան զամենիսեան Պա-
պիաւս, նմանեալ քերութեից⁵ »: Եկեղե-
ցական նուիրապետութեանց վեհագոյն
բարձր՝ Պապին արուած է. կարծեմ հե-
ղինակին խօսքը մեկնութեան չի կարօտիր:
Այդ վկայութիւնն աւելի մեծ կարեւորու-
թիւն կ'առնու անով՝ որ հեղինակը ձեռ-
նարկած է Ազգին օրինագիրքը զրեւ. որով,
իր խօսքը հոս իրաւասական հանգամանք
ունի: « Պապիաւս » ուրեմն, իրաւունքի
իր բարձրութեան զազաթնակէտէն՝ առե-
նուն վրայ լիազօր կը ներկայանայ: Ո-
րովհետեւ հեղինակը զինքը կը նկատէ,
ոչ թէ առանձինն երկրի մը, ազգի, ծխի
կամ մասնական դաւանանքի մը զլուխ,
այլ բովանդակ Եկեղեցւոյ, որ է ըսել՝
Քրիստոնէութեան:

Մաքատ գունդատապլ (1207-1276) մեր
սպարապետ իշխանն ալ, իր օրինագրերին
մէջ՝ զլ. Կ, այսպէս թարգմանած է Գոշ
վարդապետին սոյն նախադասութիւնը.
« Եւ իններորդ դաս աւաք և մեծ օծութիւնն
է՝ որ է Պապն », (ձեռգ. թ. 107, մզղթ.
246, տող՝ 7-8. հմմ. Karst տպ. էջ 86):

Բա. ց Մաքատ զեռ ուրիշ ոչ նուազ բա-
ցայայտ վկայութիւն մ'ունի: Նոյն ձեռա-
գրքը, զրուած 22 (= 1331-ին), 70-դ զլու-
խին մէջ աշխարհական իշխանութեանց
զանազան աստիճաններն և անոնց իրա-

ւունքները զնկէն վերջ, ՀԱ (= 717) զլու-
խով՝ կ'անցնի եկեղեցականներունը
թուարկելու. ի միջի այլոց՝ կը զրէ.
« մոլոզոնք և այլ այսպիսիք յերիցնոյ
դատին և աքսորին: Եւ եպիսկոպոսք՝ ի
կաթողիկոսաց (իմա՝ դատին և աքսորին).
և կաթողիկոսք՝ ի Պապէ » (իմա՝ դատին
և աքսորին) եւն: Հոս զլուտ իրաւասական
իշխանութիւնն է որ կը շեշտէ: Կաթո-
ղիկոս մը դատելու և զինքը պատժելու
իրաւունքը՝ հեղինակի մտքին մէջ միայն
Պապին վերապահեալ է: Կաթողիկոս,
ազգի մը կրօնական բարձրագոյն զլուխն
է. և ահա այդ զլուխը՝ ուղղակի Պապին
ստորակարգեալ է: Այդ քաջագոր ՀԱՅ
իշխանն ուրեմն, Միւրթար Գանձակեցւոյն
երկու նախադասութիւնները, ՄԻԵ և ՄԻԹ
զլուխներէն թարգմանելով՝ 2ձԳ-էն (1265)
ի վեր այսպէս կը հասկնար ու կը զրէր,
և ոչ ոք կը յանդգնէր, ազատութեան ու
փառաց այն շրջանին, զինքն իբր օտա-
ւամէտ կամ լատինամիտ որակելու:

Ահա թէ Գրիգոր Զ Ապիրատ (1194-
1202) ինչ կը զրէր առ իննովհենտ Գ-
Քահանայապետ. « Գերակատար՝ զլու-
փոխանդ՝ Քրիստոսի... պետդ եկեղեցւոյն
Հոռվմայ՝ որ է մայր ամենայն եկեղեցեաց
աշխարհի... Գրիգոր ծառայ Յիսուսի
Քրիստոսի... և որդի՝ սուրբ եկեղեցւոյդ
ձերոյ, որ է հիմն օրինաց ամենայն քրիս-
տոնէից » եւն: Նոյնը կը կոչէ Պապը՝
« Հոգեւոր հօրդ իմոյ ». և անոր նամակ-
ները, « եղաք ի վերայ աչաց և երեսաց
մերոց ». և, « վասն որոյ կամք նուսա-
տութեանս մերոյ այսպէս եղեւ և լինիցի
մինչեւ յաւիտեանս... միշտ հաստատես-
ցուք ընդ հնազանդութեամբ և իշխանու-
թեամբք ձեր զսիրելի որդին մեր զթա-
զաւորն Հայոց⁷ »: Լեւոն Ա թգ, օգնու-
թիւն խնդրելով մի և նոյն Ս. Պապէն, իր
23 Մայիս 1199-ի նամակով, կ'ըսէ.
« Կամիմք և փափագանօք ցանկանամք
ածել, օգնականութեամբն Աստուծոյ, ի
միաբանութիւն սուրբ եկեղեցւոյդ Հոռվ-

մայ, զշնորհեալ մեզ յԱստուծոյ զբովան-
դակ աշխարհատարած թագաւորութիւնս
մեր, և զամենայն ուրեք սփռեալ ազգս
Հայոց⁸ »: Յովհաննէս Է կթղ. Մեծարարոյ
(1202-1203), նոյն Քահանայապետին
կը զրէր. « Յովհաննէս կթղ. ամենայն
Հայոց և հնազանդեալ սրբութեանդ, ող-
ջոյն հանդերձ հնազանդութեամբ և պա-
տուով »⁹ եւն: Ոչ նուազ մտերիմ են, հապ-
տակութեան հոգով լի և անկեղծ, մեր
Կոստանդին¹⁰ Ա կաթողիկոսի (1221-
1267) յարաբերութիւնները Հոռվմայ Ս.
Աթոռին հետ: Սա, սիրով ընդունեցաւ
Գրիգոր Թ Պապին (1227-1241) ազգա-
լարութիւնը Հիւանդաց Օծման շուրջ:
Գրիգորաց ողջունեց նաեւ, ինքը և հայ
նուիրապետութիւնը բովանդակ, իննով-
հենտ ԳԻ (1243-54) Հոգւոյն սրբոյ ի Հօրէ
և յՈրդւոյ ըղբման¹¹ վարդապետութիւնը,
զոր Ս. Գրոց վկայութիւններով հաստա-
տելէն վերջ, մեծ հայրապետն ու հայ
նուիրապետութիւնը բոլոր՝ կը կնքեն.
« Այսպիսի վարդապետութիւնս՝ ընդունելի
է յեկեղեցիս հայաստանեայց... և մեք ի
սոյն հաւատ հաստատեալ կամք՝ շնորհօք
Երրորդութեան սրբոյ »: Այս մասին, կար-
գալ Կիրակոս Գանձակեցի պատմ. էջ 173,
186-89:

Այս գեղեցիկ յարաբերութիւններէ վերջ,
վրան հասաւ 1289-ի միջադէպը, ուր
փրանկիսկեան կրօնաւորի մը առ Նիկո-
ղայոս Գ Քհալ. հայոց մասին տուած թիւր
տեղեկութիւնները¹², և Սրբազանին նոյն
ուղղութեամբ Ազգիս զրած վարդապետա-
կան նամակները, մթնոլորտը բաւական
ամպոտեցին: Բայց կը տեսնենք Կոստան-
դին¹³ ԻԵ ղէպընէն և Ստեփանոս ԳԻՎ վերջ՝
թիւրիմացութիւնները կը պարզուին. կու
գայ Գրիգոր Է կաթողիկոս նոյն բարի
տրամադրութիւններով, (և քիչ մը չափէ
աւելի Լուսինեամբ), իր նախորդաց սկսած
զաղափարը կամ գործը մշակելու: Ասոր
գործելակերպը՝ նախորդներուն կը հաս-
տատէ, և ինքն այսպէս պիտի չվարուէր,

եթէ տեսած և լսած չըլլար թէ անոնք բոլորն ալ նոյնպէս գործած են:

Ասկից ուրեմն կարելի է ստոյգ կերպով հետեւեցնել, թէ մեր նախնիք, Հռովմայ կամ լատին եկեղեցւոյն հանդէպ հակառակութիւն մ'ունեցած չեն երբեք, այլ իրենց խնդիրն ու վէճը Հռոմոց կամ Յուսանաց հետ էր:

Մեզի պէս հասկցած է խնդիրը նաեւ Գարեգին Արքայ. Յովսէփեան՝ զխոնական մարդը, որ կը գրէ, թէ՛ Պոռեանք և Օրբելեանք «իրենց վարդապետներով բուն պայքար են մղում Գր. Անաւարդեցու և նորա յաջորդների դէմ, որ հակուած ընդդէմ դաւանաբանութիւններ մտցնել հայ եկեղեցու մէջ: Տես Նիւթեր և Ուսում. Պրակ Գ, տպ. Նիւ Երրբ 1944, էջ 121, սխալ 1»:

2. Թողոր առ Հերոմ Բ, որ կը սկսի. «Գրեգոր ծառայ Յիսուսի Բրիտանիոյ Աստուծոյ մերոյ... հոգեւոր և անդրանիկ որդւոյդ, ճշմարիտ քրիստոսասիրիդ, տեսնու մերոյ թագաւորահօրդ Հիթմոյ, աւագ պալտոնիդ ամենայն Հայոց»¹⁴: Նամակը ժամանակին ժողովրդական լեզուով գրուած՝ ճոխ է եկեղեցական և հայրախօսական տեղեկութիւններով: Հետաքրքրական է մանաւանդ, ինչպէս Հ. Գ. Ալիշան¹⁵ կը զիտէ, որ կը յիշէ իր «Երուսաղէմ» (Յակոբ կաթողիկոսին) գրած «Հաւատոյ արմատ»ը, զոր շատերը Յովհ. մայրագոմեցւոյն (Երուս.) կ'ընծայէին. «և կայր ի մօտս, կ'ըսէ, իմ քեռոյն գիրքն, որ է հաւատոյ, արմատն»: Իր այս թղթին նպատակն էր թախանձել թագաւորահայրէն՝ որ եպիսկոպոսաց ժողովին գումարումը փութացնէ, ծիսական իր առաջարկներն ընդունիլ տալու համար: Նոյն զիտումով գրած է նաեւ

3. «Օրպելին, որ է Սիւնեաց Արհի. որպէս հոգեւոր իշխան գալով՝ նոյնպէս մարմնաւոր»: 4. Առ «Տէր Յովհաննէս առաքելոց (վանքի) եպիսկոպոս: 5. Յովհ. Արքայ. «Բնեցւոյն»: 6. «Վարդապետացն», այսինքն՝ անոնց վանահօր կամ

առաջնորդին: 7. Առ «Եսային (Նչեցի) որ ամենայն արեւելից վարդապետն է և դասասաց... յիշած է, կ'ըսէ, զիմ այլ թղթերն... և այս տարի գրել է առ իս, թէ՛ մի մեղադրել թէ յամեցի. զեռ չէ վճարել: 8. Առ Չաքարիա Արքայ. Արտազու, և առաջնորդ ուխտին Թագէտի առաքելոյ: 9. Առ Յովհ. վրդ. Երզնկացի: 10. Առ Աւշին¹⁶ իշխան Կանչոյ բերդին (1294ին), իբր պատասխան իրեն եղած նուէրներուն և շնորհաւորութեանց: 11. Նոյն հայրապետին «Հաւատոյ դաւանութիւն»ը, զոր Հիթմոյ թղթին կցած էր, և զոր կարելի է տեսնել Կղ. Կալանոսի հար. Ա, էջ 461 եւն: Ասոնցմէ միայն Հիթմոյինն ու Վոնիփակիոս Բ.ին գրուած ներուն բովանդակութիւնը մեզի ծանօթ է. միւսները¹⁷ (թ. 3-9), ժողովէն 1-2 տարի առաջ գրեւոր էր յիշեալ վարդապետներուն՝ իրենց միտքը պատրաստելու սխալ հողին մէջ վիճուելիք նիւթերուն շուրջ: Հետաքրքրական ըլլալու էր առ Աւշին Կանչոյ իշխանը գրածը, բայց զեռ աւելի՛ արեւելեան վիճակաւորաց ուղղեալները. որոնք անշուշտ ձեռագրաց մէջ ցիր ու ցան՝ յուսանք գէթ պահուած ըլլան, և երանի՛ թէ օրին մէկն անոնք եւս լոյս տեսնելու բախան ունենան:

Ասով կը փակենք հեղինակին Արծաղ գրութեանց մասին մեր յօդուածաշարքը: Հաւասարապէս հետաքրքրական են իր Շարականները, որոնց ուսումնասիրութիւնը՝ թէեւ շատոնց պատրաստ, սակայն ներկայ տարւոյս մէջ պիտի չկարենայ լոյս տեսնել, թերթիս էջերը բռնուած ըլլալուն:

Հ. Գ. Բ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

(1) Եւ ոչ առ «Իննովկենտիս Բ» ինչպէս սխալ մամբ գրած է Ուցչաւ. Հր. Ա.ճառեան, «Հայ. Անձ. բառարան», հտ. Ա, էջ 586, թ. 391. Որովհետեւ մեր այս Գրեգորն ինչպէս կրնար թղթակցել Իննովկենտ

Բ.ին հետ (1482-1492), որ իրմէ գրեթէ երկու դար յետոյ կ'ապրէր: Մինչ Վոնիփակիոս Բ (1294-1303), ճիշտ մեր հեղինակին ժամանակակից է, որով կրնային իրարու հետ թղթակցել. Արգէն Հ. Մ. Չամչ. հտ. Գ, էջ 276, և Կղ. Կալանոս, հտ. Ա, էջ 421, 423 եւն, Վոնիփակիոս ութերորդ գրած են: Հ. Տաշեան, էջ 1073, ս. 2, նուազ ճշգրտեալ, կը գրէ «առ Իննովկենտիս Բ (Վոնիփակիոս), միշտ վերջինս փակագծի մէջ առնելով՝ Վստահ ենք թէ Ուցչաւ Հր. Ա.ճառեանի շփոթութիւնը՝ Տաշեանին յառաջ եկած է: Սա, ուզած է ձեռ. թիւ 12ի մէջըրեւմբ ճշգրտելու, որով թիւրիմացութեան տեղի է տուած. մինչ, պէտք էր գրել «Իննովկենտիս Բ» (իմա՛ Վոնիփակիոս Բ), որով ընթերցողը չէր սխալէր: Մեր Գրեգոր Զ. Ապիրատ կթղ. (1194-1202) գրած է Իննովկենտ Գին (1198-1216). չեմ կարծի որ այդ նման անուններն իրարու հետ շփոթած լինի Ա.ճառեան, Համ. Կղ. Կալանոս, հտ. Ա, էջ 346-357).

(2) Տաշեան, էջ 110, ս. 2, ձեռ. թ. 12, թղ. 43 ա.

(3) Հ. Մ. Չամչ. Գ, էջ 296. Նոյնը կը հաստատէ նաեւ Ս. Պապին իր առ Գրեգոր պատասխանով «Ex literarum tuarum tenore et relatu tui nuntii, qui Nobis praesentavit easdem». Իր գիրք Գ, թղ. 271, Համ. Կղ. Կալանոս, հտ. Ա, էջ 423.

(4) Գր. վկայասիրի (1113-1166) մասին, Հր. Ա.ճառեան իր Հայ. Անձ. բառ. հտ. Ա, էջ 559, թ. 180 գրած է. «Առաջարկուեց նրան (Ս. Պապին կողմանէ) փոխել Հայ եկեղեցու ձեւերը. Գրեգոր անուշաղիք թուրքաց այս կէտը»: Տուած իր այդ տեղեկութիւնը՝ պարզապէս երեւակայական է և ինքնաշար. որովհետեւ ո՛ր գրուած է. թող ցոյց տայ աղբիւրները, թէ կրնայ. Աղբիւր պատմութեան մէջ այսպէս բան չկայ: Չամչեան, Ալիշան, ինչպէս նաեւ Օրմանեան (Աղբիւր, էջ 1390, թ. 953), որոնք մեր հին հեղինակները, թէ ոչ աւելի զէթ Ա.ճառեանի չափ կը ճանչնան, ամենեւին այսպիսի ակնարկ մը չունին. իր գրածն ուրեմն հակապատմական է և անտեղի. Եկեղեցին, լեզուներու տարբերութեան հետ՝ ձիւնից այդ զանազանութիւնը, իր հրաշակերտ միութեան իբր չքնադ զարդ նկատած է միշտ, և անոնց անթիւ պահպանութիւնը՝ խոսքի պահպանում է ազգերէն և կը պահանջէ: Բաւ է որ իրենք, արեւելիները, իրենց աւանդութիւնները յարգեն ու չխանդարեն. ապա թէ ոչ, Հռովմայ Ս. Աթոռը՝ անտղք պահպանողական է յաւէտ այս խնդրոյն մէջ:

(5) Պր. Շաւարշ Նարդուհի (1940) Յառաջին քանի մը յօդուածներով (Յունուար 19, 21, 31, և Փետրուար 2, 9 և 29ով)՝ Գաղտնաբերութեան մասին եւս գրեց. Կը դժուարէր նա սոյն նախադասութեան հարազատութիւնն ընդունելու. Նոյնպէս, մատենագրարնիս բնագիրն ձեռագրին հնութիւնը տարակոյսի կ'ենթարկէր իր նոյն յօդուածով (թիւ՝ 21 Յունուար): Երկու հարցերուն նկատմամբ կ'ուզեմ վստահացնել հոս «Յառաջ»ին բազմավաստակ աշակիցը, թէ՛ նախ Պապին վերաբերեալ պարբերութիւնը, ընդ որ ձեռագրերը առանց ո՛ր է

բացատրեալ, կը զննէր: Միայն Բաստամանց վարդապետը, արամարանելու ամենէն աւելի տարօրինակ և անհերքելի ոճով մը, իր զիտական հրատարակութեան էջ 259 և թիւ 540 ծանօթութեամբ, կը գրէ. «Այս կանոնը՝ սաստիկ եղծուած է անհարազատ ձեւերով... Արճատողը եղել է անշուշտ կաթողիկոսի մէկը» եւն. լոկ կարեկցութեան համար իր յաջորդ բառերը զանց կ'ընեմ, քանի որ բանասիրութեան շատ հետեւ են անոնք: Եթէ ուրիշ մ'այս բանն ըսած ըլլար, համբերութիւն. բայց Բաստամանցի համար, որ համեմատական կանոնաւոր գործ մը կատարած է, այդ ամենեւին ներքի չէր: Սկսեալ իր ձեռագրէն, ընդ որ զգալիներն, ինչպէս ըսի, ունին Պապին վերաբերեալ նախադասութիւնը կամ կարգը, որ խնդրական ճառին լրացուցիչ և անհրաժեշտ մաս կը կազմէ: Թողունք որ արգէն Սմբատ սպարապետը (1265ին), հեղինակէն հազիւ կէս դար մը վերջ, Գոշին զիրքը համառօտած աստեւ, չէ մոռցած խնամքով նաեւ այդ «Իններորդ դաս»ը թարգմանել: Ուստի ցաւով պիտի ըսենք թէ յիշեալ հրատարակելը զիտակցաբար կը սխալէ. քանի որ իր աչքովն իսկ տեսած է թէ իր ճանչցած բոլոր ձեւերն այդ խօսքը, Ապա թէ ոչ՝ պէտք էինք ենթադրել, որ այդ բոլոր ձեռագրաց օրինակները՝ կաթողիկէն, և ինքը, Բաստամանց, երբ կաթողիկոսն էր մը գործն է հրատարակել, ինչ որ չէ կարելի ենթադրել:

Մեր ձեռագրին (թ. 1237) հարազատութիւնը ցուցնելու համար, առ այժմ կը բաւականաւոր մէկ ապացոյցով միայն, (որովհետեւ այս բանը մեր խնդրէն դուրս է), և կը յուսամ որ սա աւելի քան համոզիչ ըլլայ: ԺԲ-ԺԳ դարու զրգաղի մը կը յիշէ մեր այս ձեռագրին վերջին պրակի պարունակութիւնը, որ միայն է իր տեսակին մէջ: Այսինքն, Միւթթար ինքնին իր այս գործին օրինակ մը կը զրկէ Գրեգոր... անունով մեծ մէկու մը, և մեր այդ թ. 1237 ձեռագրին ակնարկելով, ընծայուածին վերջին յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ. «գրեալ էաք և սակաւ ժամանակագրութիւնն ընդ դասատանի զորոցս ի մերն օրինակ, զոր անպատշաճ վարկայ և աստ գրել, զի յատուկ և այդ կացցէ զերք. սկիզբն արարաց ի կատարածէ պատմութեան Աղուանից զարհայրապետացն, մինչեւ ցայն որ այժմ ունի» եւն: Արգ, այդ «Շարք հայրապետացն Աղուանից», որ մի և նոյն ասան՝ ժամանակագրութիւն մ'է, և մի միայն մեր թ. 1237 ձեռագրին մէջ կը գտնուի, զոր հեղինակն իրենք՝ «մերն օրինակ» կը կոչէ: Մէջըրեւմ տողերը՝ շատ յայտնի կերպով մեր ունեցած ամենահին օրինակը կը մատնանշեն և ուրիշ ոչ մէկը: Յիշեալ հազուագիւտ ժամանակագրութիւնը, հրատարակած է Հ. Գ. Ալիշան, Հայագրատու հտ. Բ, էջ 338, յօդուած ՄՂԲ (= 292) և էջ 276, յօդ. ՄՁԲ (= 282):

(6) Կղ. Կալանոս, հտ. Ա, էջ 346.

(7) Անդ՝ էջ 352-53.

(8) Անդ՝ էջ 357.

(9) Անդ՝ էջ 365, և Հ. Մ. Չամչ. Գ, էջ 175.

